

ПОЛІТИЧНІ ТА ШЛЮБНІ АСПЕКТИ ЗВ'ЯЗКІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ З АНГЛІЙСЬКИМ КОРОЛІВСТВОМ У ХІ СТ.

Міжнародна політика Київської Русі давно перебуває у сфері зацікавлення істориків, однак деякі з її аспектів залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого вивчення. Такими, зокрема, є дипломатичні та шлюбні зв'язки між Рюриковичами та представниками англійського королівства, історіографія яких є доволі хаотичною.

У писемних джерелах англосаксонського, норманського, німецького та французького походження зафіксована інформація про два факти зв'язків між Київською Руссю та англійським королівством. Першим таким контактом було перебування при дворі київського князя Ярослава Мудрого англійського принца Едварда Вигнанця (1016 – 1057) та його брата Едгара впродовж 1025/1028 – 1046 р.¹ Удруге джерела фіксують контакт між Київською Руссю та англійським королівством у зв'язку з одруженням онука Ярослава Мудрого Володимира Мономаха (1053 – 1125) з англійською принцесою Гітою Уессекською (померла 1107)².

Англійських принців із саксонської династії – Едварда та Едгара Етелінгів було вивезено із Англії після вбивства їхнього батька англійського короля Едмунда Залізнобокого (989 – 1016) та захоплення трону у 1016 р. данським завойовником Кнудом I Великим (985 – 1037). Едварда Вигнанця та його брата за наказом Кнута I було переправлено до Швеції з листом смерті³, а звідти до двору Ярослава Мудрого, де вони перебували до 1046 р.⁴ При дворі київського князя Едвард Вигнанець одружився із Агатою, чий походження та статус досі залишаються не до кінця з'ясованими у світовій історіографії⁵. Разом із дружиною та трьома дітьми Едвард Вигнанець повернувся до англійського королівства у 1057 р. на запрошення короля Едуарда Сповідника, у котрого не було своїх спадкоємців⁶.

За схожих обставин потрапила до Київської Русі Гіта Уессекська (в українській традиції Гаральдівна), донька останнього саксонського короля Гарольда II Годвінсона (1022 – 1066). Гіта разом із братами змушена була тікати з Англійського королівства після того як у битві при Гастінгсі (1066) перемогу здобула армія Вільгельма Завойовника (1027/1028 – 1087), а її батько загинув. Разом із матір'ю та братами англійська принцеса втекла спочатку до Фландрії, а потім оселилася в Данії⁷. З данського королівства Гіта Гаральдівна переїхала до Київської Русі, ставши дружиною Володимира Мономаха, на той час князя смоленського.

На нашу думку, аналіз інформації стосовно наведених вище фактів може дати загальне уявлення про англо-руські дипломатичні відносини впродовж ХІ ст. і встановити, чи носили вони спорадичний характер і обмежувалися лише цими двома випадками, чи були тяглими впродовж всього ХІ ст. Якщо припустити, що дипломатичні відносини між двома державами були постійними і добре налагодженими, то мав би існувати зв'язок між перебуванням Едварда Вигнанця та Гіти Гаральдівни в Київській Русі.

Чи не вперше звернув увагу на потенційний зв'язок між наведеними вище фактами дослідник із Великобританії Вільям Хампфрі у статті "Агата, матір святої Маргарити. Слов'янська версія походження проти німецької: критичний огляд"⁸. В. Хампфрі зауважує, що Агата, дружина Едварда Вигнанця, або члени її сім'ї могли брати участь в організації шлюбу між Гітою Гаральдівною та Володимиром Мономахом. Це припущення спричинило низку дискусій навколо окресленої проблеми, зокрема на сторінках часопису "Foundations"⁹, однак детального аналізу вказаного припущення зроблено не було.

Теза Хампфрі про зв'язок між цими подіями базується на тому, що київська версія походження Агати як доньки Ярослава Мудрого є правильною, а значить як тітка Володимира Мономаха вона могла втрутитися у процес переговорів щодо шлюбу між племінником та англійською принцесою. Навіть якщо відкинути питання стосовно династичної приналежності Агати, оскільки досі немає однозначної позиції стосовно її походження, то можна припустити, що вона могла втручатися в цей процес незалежно від її походження, оскільки впродовж певного часу (через обмеженість джерельної інформації визначити точні хронологічні рамки неможливо) Агата разом із чоловіком проживала при дворі Ярослава Мудрого і покинула його лише після 1046 р.¹⁰

Хронологічно Агата справді могла брати участь в організації династичного шлюбу свого племінника. Дата її смерті точно не встановлена через недостатність джерельного матеріалу. Остання згадка про Агату в шотландських хроніках датується 1068 р., тобто роком прибуття її разом із дітьми до Шотландії, де старша донька Маргарет вийшла заміж за шотландського короля Малькольма III (1031–1093), а після 1070 р. згадок про Агату у джерелах немає¹¹. Відомий британський історик Грегорі Лаудер-Фрост, котрий давно займається проблемою походження Агати, переконаний, що вона померла у період між 1070 та 1074 р.¹². Відштовхуючись від року народження першого відомого сина Гіти Гаральдівни – Мстислава Великого, котрий народився у 1076 р., шлюб між нею та Володимиром Мономахом прийнято датувати 1075 р., хоча у джерелах немає точного датування. Російський дослідник А. В. Назаренко припускає, що шлюб було укладено раніше – в період між 1072 та 1074 рр.¹³ Відповідно можна припустити, що Агата брала участь в організації цього шлюбу, оскільки переговори про його укладення могли тривати довгий час.

Однак при більш детальному розгляді це припущення Хампфрі не витримує критики. Агата разом із Едвардом Вигнанцем прибули до англійського королівства в 1057 р. на запрошення англійського короля Едуарда Сповідника (1042 – 1066), котрий, не маючи власних спадкоємців, шукав законних претендентів на трон із давньої саксонської династії Етелінгів¹⁴. До повернення Едварда Вигнанця до англійського королівства сім'я Годвінсонів, спадкоємицею якої була Гіта Гаральдівна, вважалася такою, що успадкує трон, оскільки відзначалася впливовістю і багатством та де-факто правила найбільшими частинами англійського королівства – Уессексом, Нортумбрією та Східною Англією. Дружиною Едуарда Сповідника була донька Годвіна, глави сім'ї Годвінсонів, Едіта Уессекська. Відповідно Годвінسونи мали підстави не підтримувати претензії на англійський трон Едварда Вигнанця хоча, вірогідно, Гарольд Годвінсон був одним із тих, хто розшукував спадкоємців Едмунда Залізнобокого на континенті¹⁵. Тому постає питання, чому Агата мала допомагати спадкоємиці Гарольда II, який не підтримував легітимних претензій її чоловіка. Самого Едварда Вигнанця після прибуття на батьківщину було отруєно¹⁶, хоча хроністи не називають підозрюваних у цьому злочині, але, вірогідно, що підозри впали на сім'ю Годвінсонів, оскільки вони були

наступними у черзі на трон після законних спадкоємців Едмунда Залізнобокого. Після битви при Гастінгсі і утвердження влади Вільгельма Завойовника Агата та сім'я Гіти Уессекської покинули англійське королівство. Вдова Едварда Вигнанця разом із дітьми втекла до Шотландії, Едіта Уессекська разом із племінниками, дітьми Гарольда II, втекла до Фландрії, а звідти до Данії. Нам невідомо нічого про контакти спадкоємців Едварда Вигнанця та Годвінсонів після 1068 р., окрім того, що донька Гарольда Гунхільда служила в монастирі Вілтон, де абатисою була Христина, донька Едварда Вигнанця¹⁷.

Конкуренція за англійський трон не припинилася між спадкоємцями Гарольда II та Едварда Вигнанця навіть після того, як вони змушені були піти у вигнання. Після битви при Гастінгсі англо-саксонська знать підтримала вимоги на трон Едгара Етелінга в обхід спадкоємців Гарольда II¹⁸. Відповідно Годвінсоні не підтримали претензій на трон сина Едварда та Агати. Сім'я Годвінсонів, зокрема сестра Гарольда II – Едіта Уессекська, яка була дружиною Едварда Сповідника, не підтримувала претензії на трон Едгара, оскільки вона відстоювала інтереси свого рідного брата – Торстіга¹⁹. Спадкоємці давніх саксонських династій здійснили кілька невдалих спроб скинути з трону Вільгельма Завойовника. Годвінсоні використовували як плацдарм для експедицій Ірландію, а Едгар Етелінг – Шотландію. Принц Етелінг зробив кілька спроб скинути владу нормандського завойовника²⁰. У 1069 р., зокрема, він приєднався до армії, яку проти Вільгельма Завойовника надіслав данський король Свейн Естрідсен (1019 – 1076)²¹. Сини Гарольда брали участь у повстаннях на сході англійського королівства, регіоні, що здавна перебував під впливом Годвінсонів. Хоча всі спроби повалення влади Вільгельма Завойовника були невдалими, конкуренція між сім'ями є очевидною, відповідно Агата не була зацікавлена у наданні будь-якої допомоги сім'ї Гарольда II.

Окрім того, значну роль в організації шлюбу Гіти Уессекської відіграли варяги. Гіта Гаральдівна покинула Англійське королівство після 1068 р. разом зі своїми братами Годвіном та Едмундом. Спочатку вони перебралися до Фландрії, а звідти прибули до двору свого двоюрідного дядька Свена Естрідсена. Годвін та Едмунд Годвінсоні, вірогідно, запропонували Свейну або його спадкоємцям руку Гіти в обмін на допомогу у боротьбі проти Вільгельма Завойовника²². Гіта була вигідним активом для Свейна, хоча він не видав її за когось із своїх синів, однак вдало використав у власних зовнішньополітичних інтересах: данський король організував шлюб Гіти зі смоленським князем Володимиром Всеволодовичем. Цей шлюб закріпив союз данців із руськими князями на противагу Польському королівству²³. Маловірогідно, щоб данський король потребував посередництва Агати в переговорах стосовно цього шлюбу, навіть якщо припустити, що вона справді була донькою Ярослава Мудрого. Королівство Шотландія знаходилося далеко за межами політичних інтересів Київської Русі²⁴, тому залучення Агати лише затягнуло б переговори.

Скандинавські держави здавна мали тісні дипломатичні, родинні та торгівельні зв'язки з Київською Руссю, тому королю Данії посередники не були потрібні. Свейн Естрідсен був дядьком Гіти і тому міг сам вирішувати її долю. Отож, хоча прямого зв'язку між перебуванням Едварда Вигнанця при дворі Ярослава Мудрого та одруженням Гіти Гаральдівни з онуком Ярослава – Володимиром Мономахом – немає, однак є опосередкований.

Між екзилем Едварда Вигнанця у Києві, його одруженням із Агатою та одруженням Гіти Гаральдівни є низка спільних елементів. По-перше, Едвард Вигнанець і Гіта Гаральдівна були потенційними спадкоємцями королівських династій, котрі

втратили свої права на трон через завоювання англійського королівства чужоземними загарбниками. По-друге, обоє потрапили до Київської Русі за посередництва вікінгів: Едварда Вигнанця перевезено до двору Ярослава Мудрого за посередництва шведського короля²⁵, Гіта Гаральдівна потрапила до Київської Русі за допомогою данського короля Свейна Естрідсена, котрий згідно з інформацією данського хроніста Саксона Грамитика потурбувався про одруження своєї племінниці з руським князем²⁶.

Не піддамо сумніву, що Едвард Вигнанець та Гіта Гаральдівна потрапили на територію Русі древнім шляхом із “варяг у греки”, а це підтверджує той факт, що такі подорожі були не унікальними, а навпаки, звичайною справою. Радянський філолог Михайло Алексєєв висловив припущення, що корені зв'язків між англійським королівством та Київською Руссю варто шукати в контексті торгівельного зв'язку між Англією і Візантією, що відбувався саме шляхом із “варяг у греки”. Водночас, вікінги забезпечували циркуляцію інформації про розвиток обох держав.

Автори першого Київського початкового зведення не відрізняють англійців від варягів, можливо, тому, що Англія зазнала набігів данців, які створили там власну область “данського права” – Денло²⁷. З 1016 р. в Англії офіційно правив король Кнут I, який був рівночасно й королем Данії і походив з данських Скъольдунгів. Відповідно для літописців Англія стала варязькою державою. Вести дипломатичні контакти з країною, котра перебувала під владою короля, що походив зі Скандинавії, в обхід вікінгів із близьких держав – Норвегії, Швеції та Данії, було не вигідно. Свою роль тут відіграли два чинники: по-перше, географічна віддаленість англійського королівства від Русі; по-друге, давні політичні та родинні зв'язки між Київською Руссю та Скандинавськими державами. Вірогідно, що саме завдяки мобільності вікінгів та їхнім торгівельним інтересам, Русь підтримувала зв'язки з англійським королівством. Отож, саме вікінги були ключовими посередниками в дипломатичних відносинах між Київською Руссю та англійським королівством в XI ст. Русь і Британські острови потрапили в орбіту зацікавленень варягів практично одночасно. Можна навести декілька прикладів того, коли варяги служили спочатку в англійському королівстві, а пізніше в Русі. Саги зберегли інформацію про норвезького короля-вигнанця св. Олафа Товстого (995 – 1030), який після відбуття служби в Англії потрапив до Русі в період правління Ярослава Мудрого. Норвезький король Гаральд Грізний (1046 – 1066), чоловік Єлизавети Ярославівни, загинув у битві при Стемфорд-Бриджі 25 вересня 1066 р., підтримуючи Тостіга Годвінсона проти його брата короля Гаральда²⁸.

Не слід забувати і того, що правляча на Русі династія Рюриковичів теж походила з данських Скъольдунгів²⁹. Тому, хоч Англійське королівство лежало поза інтересами Київської Русі в XI ст., безумовно, правителі Русі вигравали від таких контактів за посередництва вікінгів, особливо у торгівлі та зовнішній політиці. Для прикладу, Ярослав Мудрий використав Едварда Вигнанця у власних зовнішньополітичних інтересах. З 1016 р., коли в Англії почав правити данський завойовник Кнут I, великий князь київський надав притулок Едвардові Вигнанцю не тому, що прагнув реставрації давньої саксонської династії, а тому, що легітимний спадкоємець англійського престолу міг бути протиставлений Кнутові, котрий мав на меті об'єднати під єдиним правлінням три скандинавські держави і таким чином втручався в геополітичні інтереси Ярослава Мудрого. На користь цієї нашої тези говорить те, що Ярослав Мудрий не видав за Едварда (Вигнанця) жодну із літописно відомих своїх доньок та дозволив йому покинути свою державу як тільки загроза Кнута та його спадкоємців зникла³⁰. Хоча в цей же час, київський князь надав військову допомогу угорському принцові Андрію

(1015 – 1060) (майбутньому королю Андрієві I Католику), який перебував в екзилі при князівському дворі одночасно з англійським принцом, та видав за нього свою доньку. Так само він вчинив стосовно Гаральда Сігурдсона (Гаральда Грізного). Обидва принци значною мірою дякуючи цим шлюбом стали королями. Отож, до сфери геополітичних інтересів Ярослава Мудрого британські острови не входили.

Подібно шлюб Володимира Мономаха з англійською принцесою Гітою Гаральдівною став для цього князя і його батька Всеволода Ярославича вигідним активом як у внутрішньополітичному аспекті, так і у зовнішній політиці. У 1070-х рр тривали переговори між Данією, Германським королівством (Римською імперією) та руськими князями Святославом і Всеволодом Ярославовичем, які шукали союзників у їх таємному протистоянні зі старшим братом Ізяславом Ярославичем. Вигнаний з Києва Ізяслав виїхав до Польщі, князь якої Болеслав Щедрий (1058 – 1082), прийнявши частину скарбниці вигнанця, не спішив надавати йому допомогу, напевно, таки побоюючись його братів, які прагнули добитися ізоляції польського правителя³¹. Отож, шлюб Володимира Мономаха закріплював німецько-дансько-чернігівський союз проти польського правителя Болеслава Щедрого³². Вигоду від цього шлюбу отримав не лише данський король та Всеволод Ярославович, але й Володимир Мономах, оскільки його дружина походила з королівської династії і, незважаючи на те, що Годвінсьони втратили трон, шлюб із принцесою підіймав статус князя смоленського серед інших князів. Однак, на нашу думку, Гіта Гаральдівна цікавила Володимира Мономаха не стільки як спадкоємиця англійської королівської династії, а як племінниця данського короля, завдяки якій між ним та данським королівським домом було укладено союз.

Усе ці факти свідчать про те, що київська держава не стільки була зацікавлена у прямих контактах з Англійським королівством, скільки у збереженні вигідної для себе рівноваги у Скандинавії, а частиною цього були контакти з Англійським королівством, яке перебувало у зоні впливу вікінгів.

Хоча з тогочасних джерел європейського походження ми не маємо даних про інші факти зв'язку між Англійським королівством та Київською Руссю, окрім екзилу Едварда (Вигнанця) у Києві та шлюбу Гіти Гаральдівни з Володимиром Мономахом, можна припустити, що в XI ст. зв'язки між Київською Руссю та Англійським королівством були обширними і постійними, але за посередництва варягів. Необхідність такого посередництва була наслідком географічного чинника – оскільки норманські королівства були певною буферною зоною між Київською Руссю та Англійським королівством, яке до того ж через географічну віддаленість перебувало поза сферою інтересів київських князів, а також наслідком політичних інтересів Русі у Скандинавії. Отже, на прикладі двох підтверджених джерельним матеріалом фактів шлюбу ми можемо говорити про те, що впродовж XI ст. Київська Русь мала постійні опосередковані дипломатичні відносини з Англійським королівством за посередництва варягів, а династія Рюриківичів у цей період продовжувала відігравати помітну роль у скандинавській політиці.

¹ Гаврилишин М. Київський слід у біографії Едварда Вигнанця // Княжа доба. – Вип. 7. – Львів, 2013. – С. 37.

² Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 455.

³ The Saxon chronicle. / Edited by J. Ingram. – London, 1823. – P.248; Simeon of Durham. History of the kings of England // Stevenson J. R. The historical works of Simeon of Durham. – London, 1905. – P. 26.

⁴ Гаврилишин М. Київський слід у біографії Едварда Вигнанця... – С. 37.

⁵ Детальніше про проблему походження Агати можна прочитати: Войтович Л. Кров Рюриковичів у жилах шотландських королів // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2007. – Вип. 7. – С. 94-101; Humphreys W. Agatha, Mother of St. Margaret: The Slavic versus Salian solution – a critical overview // Foundations. – 2003. – № 1 – P. 34.; Jett R. Is the Mystery of the Origins of Asata, Wife of Edward the Exil, Finally Solved? // New England Historical and Genealogical Register. – Vol. 150. – 1996. – P. 417-432; Ingham N. A Slavist's View of Agatha, Wife of Edward the Exile, as a Possible Daughter of Jaroslav the Wise // New England Historical and Genealogical Register. – Vol. 152. – 1998. – P. 216-223; Idem. Has a Missing Daughter of Jaroslav Mudryj Been Found? // Russian History. – Vol. 25. – 1999. – P. 231-270.

⁶ The Saxon chronicle... – P. 248.

⁷ Mason E., Brink R. The house of Godwine. The history of the noble dynasty. – London, 2004 – P. 200.

⁸ Humphreys W. Agatha, Mother of St. Margaret: The Slavic versus Salian solution – a critical overview // Foundations. – 2003. – № 1 – P. 32, not. 10.

⁹ Moore K. Agatha mother of St. Margaret. Letter to editor // Foundations. – Vol. 1. – № 4. – P. 302.

¹⁰ Ronnay G. The lost King of England: the East European adventures of Edward the Exile. – Woolbridge, 2000. – P. 91.

¹¹ Lauder Frost. Agatha's date of death. Letter to editor // Foundations. – Vol. 1. – №. 4. – P. 303.

¹² Ibidem. – P. 303.

¹³ Назаренко А. Древняя Русь на международных путях. – М., 2001. – С. 524.

¹⁴ Alexander M. Three crises in early English history: personalities and politics during the Norman Conquest, the Reign of King John and the Wars of Roses. – Boston, 1998. – P. 26.

¹⁵ Barlow F. The Godwins: The rise and fall of a noble dynasty. – London, 2003. – P. 82.

¹⁶ Chronica de Mailros E codice unico. – Edinburgi: Typis Societatis Edinburgensis, 1835. – P. 43-44; Florence of Worchester. Chronicle / Edited by Forester T. – London, 1834. – P. 159; The Saxon chronicle. – P. 248.

¹⁷ Barlow F. The Godwins: The rise and fall of a noble dynasty... – P. 76.

¹⁸ Mason E., Brink R. The house of Godwine. The history of the noble dynasty. – London, 2004 – P. 185.

¹⁹ Barlow F. The Godwins: The rise and fall of a noble dynasty. – P. 82; Mason E., Brink R. The house of Godwine. The history of the noble dynasty. – P. 185.

²⁰ Ronnay G. The lost King of England: the East European adventures of Edward the Exile. – Woolbridge, 2000. – P. 165-166.

²¹ Mason E., Brink R. The house of Godwine. The history of the noble dynasty. – P. 191.

²² Ibid. – P. 200.

²³ Ibid.

²⁴ Войтович Л. Кров Рюриковичів у жилах шотландських королів... – С. 94

²⁵ William of Malmesbury. Chronicle of the Kings of England / Edited be Giles J.A. – London, 1866. – P. 253; Florence of Worchester. Chronicle. / Edited by Forester T. – London, 1834. – P. 153.

²⁶ Saxo Grammaticus. Gesta Danorum / Herausgegeben von Holder A. – Strassburg, 1886. – P. 328.

²⁷ Алексеев М. .Англо-саксонская параллель к поучению Владимира Мономаха. – Труды Отделения Древнерусской Литературы. – Т. 2. – Ленинград, 1935. – С. 43.

²⁸ Пашуто В. Внешняя политика Древней Руси. – М., 1968. – С. 134; Войтович Л., Целуйко О. Правлячі династії Європи. – Біла Церква, 2008. – С. 430.

²⁹ Войтович Л. Рюрик и происхождение династии Рюриковичей: новые дополнения к старым спорам // Русин. Международный исторический журнал. – Кишинев, 2013. – № 1 (31). – С. 6-41, 168-193.

³⁰ Гаврилишин М. Київський слід у біографії Едварда Вигнанця... – С. 36.

³¹ Назаренко А. Древняя Русь на международных путях... – С. 524

³² Там же.

Марія Гаврилишин.

Політичні та шлюбні аспекти зв'язків Київської Русі з англійським королівством у XI ст.

У статті розглянуто проблематику зв'язків між Київською Руссю та англійським королівством у XI ст. Автор зосереджує увагу на пошуку зв'язку між екзилем Едварда Вигнанця в Києві та шлюбом між Гітою Уессекською та Володимиром Мономахом. На основі опрацювання джерельного та історіографічного матеріалу дослідниця робить спробу проаналізувати політичні зв'язки між британськими правлячими династіями та Рюриковичами. Автор окреслює роль вікінгів у зовнішньополітичних інтересах Київської Русі в Англійському королівстві.

Mariya Havrylyshyn.

Political and marital aspects of connections between Kiev Rus' and English realm in the XI century.

The article considers the problem of the connections between Kiev Rus' and English kingdom in the XI century. The author concentrates attention on the connections between Edward the Exile refuge in Kiev and marriage of Gytha of Wessex and Volodymyr Monomach. The author makes an attempt to analyze political relations between Rurik's and English royal dynasties. The author describes the varangians role in the interests of Kiev Rus in the English kingdom.